

قیمت اشتراک سالیانه در ایران
یک تومان
در سایر ممالک
پنج فرانک

کَاوَه
۱۳۲۴

این روزنامه هر دو هفته یکبار
نشر میشود
عنوان مراسلات
Redaktion Kaveh:
Berlin-Charlottenburg,
Leibnizstr. 64

* * دوشنبه ۸ اسفندار مذ ماه ۱۲۸۷ یزدگردی = ۶ شوال ۱۳۳۶ هجری * * Jahrg. 3 • Nr. 29/30 • 15. Juli 1918 * *

دوره جدید مشروطیت در ایران

(۴)

مجلس ملی دوم در ۳ محرم سال ۱۳۳۰ منحل شد و اتمام حجت و قشون کشیهای روس شوستر امریکائی و مجلس ملی را از میان برد. بعد از آن یک دوره فترت و تعطیل شروع کرد که علامت آن یأس عمومی و ظلمهای فاحش روس و سخت گیری با آزادی طلبان بود. قتل عام تبریز و رشت، توب بندی مشهد، تبعید آزادی طلبان طهران، تحصیل جبری روس و انگلیس امتیازات و تعهدات از دولت ایران و زجر کشی دولت ایران از طرف آن دو دولت با سخت گیری مالی قریب سه سال مملکت را در حال ناامیدی نگاه داشت. از اوایل سال ۱۳۳۲ یک حرکت جدی برای استرداد مشروطیت در کار بود و رؤسای ایل مجتاری در طهران هم جد و جهدی در این کار داشتند. در ماه

رجب همان سال فرمان انتخابات از طرف شاه صادر و انتخابات بتدریج شروع شد و بالاخره در ۱۶ محرم ۱۳۳۲ مجلس سوم افتتاح یافت.

مجلس سوم در زمان جنگ دنیائی باز شد و مشغله بزرگ آن نیز مسئله تکلیف ایران در این جنگ بود. در ابتدای افتتاح مجلس دولت ایران یک دفعه دیگر نیز بیطرفی خود را اعلان و تأکید کرد و همه گونه جد و جهد میکرد که قشون خارجه خاک ایران را تخلیه کرده و بیطرفی ایران را مراعات نمایند. لکن همسایگان نه باین تقاضای ایران وقتی نهاده و نه با اعتراضاتی در پی بعد از آن تاریخ اعتنائی کردند بلکه ایران را مانند یک مملکت جنگجو میدان کارزار نمودند. دولت و مجلس هم دائماً مشغول کوشش برای حفظ بیطرفی بودند و چون روس و انگلیس وقتی باصرار دولت ایران نمیکداشتند و امیدی برای اصلاح و تخفیف تعذبات آنها نبود عقاید عامه ملت ایران بجانب آلمان و متحدین او مایل و منطقی گردیده و غلبه آلمان را آرزو میکردند و بلکه هم در خیال آن بودند که در موقع فرصت انتقام خود را از دشمنان ایران گرفته و آنها را از مملکت خویش برانند.

تازه میان فرقه‌های سیاسی مجلس شد و بدبختانه ائتلافی که از اول مجلس سوم بواسطه اقتضای اوضاع فوق العاده و حالت جنگ دنیائی در میان اعتدالیون و دمکراتها برپا بود بلحاظ اینکه اعتدالیها این استیضاح خود سرانه دمکراتها را که بدون مشورت با آنها شده بود مخالف شرایط ائتلاف تصور کرده و مکدر شدند بهم خورد.

اوضاع مبارزات فرقه‌های سیاسی و انقسامات داخلی نیز بهمان ترتیب مجلس دوم بود جز آنکه بعد از تبدیل وضع و بهم زدن مجلس در آخر سال ۱۳۲۹ که فرقه‌های سیاسی در مقابل سخت‌گیریهای دولت آتوقت و تهدیدات روس و انگلیس باشیده و بهم خورده و متلاشی شدند هر چند که پس از باز شدن مجلس ثانیاً باز رونقی گرفته و بکار افتادند ولی فقط دو فرقه عمده یعنی اعتدالی و دمکرات ماندند و سایر فرق کوچک تقریباً از میان رفتند. ابتدا چنان بنظر می‌آمد که بواسطه فشار فوق العاده از خارج و داخل دمکراتها هم بکلی از میان رفته و یا کاملاً ضعیف باشند چنانکه در ابتدای انتخابات در طهران تمام متخین غیر دمکرات بودند و سفیر انگلیس تاونلی با اطمینان و غرور در متحد المال محرمانه خود بقونسولهای انگلیس در ایران (۱) مورخه ۲۵ ربیع الثانی ۱۳۳۲ مینوشت که کلک دمکراتها کنده شد (۲) و داخل مجلس نشدند. لکن طولی نکشید که فرقه مزبور باز قوت زیادی گرفته و در انتخابات جزئی که در طهران بواسطه استعفای هفت نفر از وکلای طهران پیش آمد دمکراتها با اکثریت عظیمه آرا شش از هفت صندلی مجلس را بدست آوردند.

وضع قوام و دوام هیئت وزرا هم بیشتر از زمان مجلس دوم نبود و این نقص اساسی یعنی تبدل پیدرپی وزرا هنوز اصلاحی حاصل نکرده بود. در زمان یک سال مدت مجلس پنج هیئت عوض شد یعنی دو دسته وزرا متوالیاً بریاست مستوفی الممالک و پس از آن هیئت وزرای مشیر الدوله و بعد عین الدوله و بعد مستوفی الممالک سر کار آمدند.

امنیت ولایات در این زمان نسبتاً خیلی کامل‌تر شده بود و قراسورانی در زیر اداره صاحب‌منصبان سوئدی از حیث عدد و تشکیلات زیاد و کامل شده بود. جراید باز در پناه مجلس خیلی وسعت گرفت و اجتماعات رونقی داشت. بلژیکیها هم از کار مالیه منفصل شدند.

علاوه بر اینها در مدت کمی که مجلس وجود داشت چندین قانون عمده و بعضی مقررات از مجلس گذشته و تشکیلات مملکتی را کامل‌تر نمود که بطور اجمال آنچه بنظر میرسد از این قرار است:

۱ - نسخ قانون اختیارات تامه خزانه دار کل معروف بقانون ۲۳ جوزا (که به شوستر امریکائی از طرف مجلس دوم داده شد و بعد از او در دست بلژیکیها آلت خیلی مضری شده بود) در ۳۰ ربیع الثانی ۱۳۳۳.

مجلس سوم بیش از یک سال عمر نکرد و همه آن مدت را نیز در حال اضطراب عصبانی و در میان ولوله بسر برد. اخبار موحشه مکرر از حرکت قشون روس از قزوین بطرف طهران و از مقاصد سوء روس و انگلیس نسبت بترتیب اداره مملکت و قصد بهم زدن مشروطیت و تبدیل هیئت وزرا یا تغییر عنیف وضع (۱)، برافتادن هیئتهای مختلفه وزرا بمداخله یا دسیسه خارجه و سخت‌گیری مالی و غیره حواس جمعی برای مجلس نمیگذاشت. مخصوصاً واقعه ۱۰ جمادی الآخره و هنگامه عجیب بی‌مانندی از مداخلات فعلی خارجه در امور مملکت که در آن موقع بظهور رسید تقلائی فوق العاده از طرف مجلس لازم داشت. توضیح آنکه سفرای روس و انگلیس پس از اجبار میرزا حسن خان مشیر الدوله باستعفای از ریاست وزرا بقتله در تاریخ مزبور خود سرانه پیش شاه رفته تشکیل هیئت دولتی را بریاست میرزا جواد خان سعد الدوله خواستار شدند و در همان روز قزاقخانه ایرانی در طهران و قوای مسلح ارمنه و تمام عناصر روسی و انگلیسی و بلژیکی و اتباع و طرفداران آنها برای حمایت وضع تازه و بهم زدن مجلس و مجبور کردن ایران بسیاست دوستی و اتحاد با خودشان صف آرائی کرده بودند لکن تمام مشروطه طلبان و وطن پرستان و قوای نظمی و قراسوران و مجلس ملی با تمام قوای خود کوشیده و این اقدام را عقیم کردند. سفیر عثمانی و کفیل سفارت آلمان نیز در نصف شب بحضور پادشاهی رفته ناسخ حکم تعیین سعد الدوله را تقاضا کردند و کامیاب هم شدند و در ۱۱ جمادی الآخره سلطان عبد المجید میرزای عین الدوله بریاست هیئت وزرا نامزد شد و بجران خطرناک گذشت.

عین الدوله را که آزادی طلبان بریاست هیئت وزرا پذیرفتند محض آن بود که غائله سعد الدوله و سوء قصد تبدیل وضع که در پی استعفای مشیر الدوله بوقوع پیوست بهر وجه است رفع شود لکن طولی نکشید که دمکراتهای مجلس و خارج از مجلس از این هیئت نیز ناراضی شدند و مخصوصاً از عبد الحسین میرزای فرمانفرما که وزیر داخله بود. این جمع گمان کردند که فرمانفرما تمایل باطنی بسیاست دول متفقہ دارد و میخواهد بر ضد عثمانی اقدامات نماید. میگفتند که بمناسبت تجاوز حسین رؤف بیک صاحب منصب عثمانی از طرف قصر شیرین تا کردند فرمانفرما تعلیمات سرتی برؤسای ایلات کرمانشاه و متنفذین آنجا فرستاده است که بر ضد عثمانی کار کنند. این حرفها سبب شد که شعبه مجلسی فرقه دمکرات بتاريخ ۱۴ شعبان ۱۳۳۳ استیضاحی از فرمانفرما کردند و چون عین الدوله رئیس الوزرا باستناد ضمانت مشترکه و اتحاد میان وزاری مسئول مدعی شد که باید همه هیئت وزرا و خود او نیز طرف استیضاح شوند و هر رأی که مجلس بدهد راجع بتمام هیئت وزرا است لهذا کار استیضاح بسیار پیچیده و بجران شدید خطرناکی پیدا شد که بیشتر از یک ماه دولت را در حال تزلزل نگاه داشت و بالاخره بافتادن هیئت وزرای عین الدوله و سر کار آمدن مستوفی الممالک منجر شد. همین فقره استیضاح نیز سبب یک اختلاف و منشاء نزاع و جدال

(۱) بکتاب «کشف تلیس» صفحه ۱۴۰ رجوع شود.
(۲) Democratic element is entirely eliminated

Coup d'etat (۱)

و کلاً ۱۶۲ نفر مقرر شده بود. مجلس دوم بموجب قانون انتخابات مورخه ۱۲ جمادی الآخره ۱۳۲۷ انتخاب شد که از طرف یک هیئتی مرکب از ۱۶ نفر در غیاب مجلس ترتیب شده و بامضای محمد علی شاه رسید و موافق اصول قوانین انتخابات ممالک متمدنه لکن از روی انتخابات غیر مستقیم و دو درجه بود. این قانون بترتیبی شیشه بر جوع برای ملت^(۱) که در ممالک متمدنه معمول است بشراکت آراء انجمنهای ولایتی ولایات که آنها نیز انجمن ایالتی آذربایجان را وکیل مطلق کردند و با شور با انجمن مزبور انجام گرفت. در این قانون شرط سنی انتخاب کنندگان از ۲۰ به ۲۰ پائین آورده شد و شروط مالی منحصر بدارائی ۲۵۰ تومان علاقه ملکی یا داشتن پنجاه تومان عایدی سالیانه و یا مالیات بدهی مبلغ ده تومان شد و در صورتیکه انتخاب کننده شخص تحصیل کرده باشد از این قیود نیز معاف بود. قید اتهام بفساد عقیده هم که مانع انتخاب شده بود تبدیل بشرط ثبوت ارتداد دینی پیش حاکم شرع شد. عده و کلاً هم ۱۲۰ نفر قرار شده بود. مجلس دوم خود همین قانون را نیز جرح و تعدیل کرد یعنی قانون انتخابات دیگری بتاریخ ۲۸ شوال ۱۳۲۹ ترتیب داد که انتخابات را مستقیم و یکدرجه و عده و کلاً را هم ۱۳۶ نفر مقرر داشت.

وضع ظاهری مجلس هم بتدریج خیلی کامل تر شد و کاملاً ترتیب پارلمانی خارجه را گرفت. نظامنامه داخلی مجلس اول بسیار ناقص بود. در اوایل جلسات مجلس دوم نظامنامه داخلی خیلی خوب و کاملی از روی نظامنامه مجلس ملی فرانسه نوشته و از مجلس گذشت. میرزا حسین خان مؤتمن الملک بتکمیل و ترتیب این قانون خیلی خدمت کرد و بحسب این نظامنامه ترتیب سؤال و استیضاح و طرح قوانین و غیره و خصوصاً نطق در مجلس خیلی مرتب شد. در مجلس سوم هم این نظامنامه قدری جرح و تعدیل شد ولی از نکات خیلی مهم برای اساس مشروطیت ایران آن است که نظامنامه داخلی مجلس همیشه دارای بعضی موادی است که مداخله در قوانین اساسی میکند و هیچ مناسبتی با قواعد ساده نظام داخلی ندارد حتی مثلاً معزولی یک وکیل را از وکالت بعضی جهات نظم داخلی مانند غیبت مکرر از جلسات مجلس همین نظامنامه مقرر میکند که کاملاً از دایره اختیار آن بیرون است. همچنین است قواعدی اساسی برای استیضاح و سؤال و حقوق و کلاً در این باب که در این نظامنامه مندرج و معمول به است و کمتر کسی تاحال بدین نکته توجه کرده است. و همچنین از نواقص اساسی کار یکی آن بود که نظامنامه انتخابات جزو قوانین موضوعه شده و هر مجلسی بسهولت و دلخواه در آن دخل و تصرف میتواند بکند و بحسب تغییرات فرقهها و اکثریت و اقلیت آنها در مجلس متصل ترتیب انتخابات که از امور اساسی است عوض میشود در صورتیکه این قانون باید تا اندازه جزو قوانین اساسی بشود که تجدید نظر در آن آسان نباشد. دیگر آنکه ماده قانون تجدید نظر در قوانین اساسی از آخر قانون افتاده و این قانون ناقص

۲ - قانون تشکیلات وزارت مالیه که لایحه آن در ۲۸ جمادی الاوّلی ۱۳۳۳ بمجلس تقدیم شده و در اواخر رجب از مجلس گذشت (این قانون یکی از قوانین عمده تشکیلات جدید بود).

۳ - قانون مالیات مستغلات (که لایحه آن در سلخ جمادی الاوّلی ۱۳۳۳ بمجلس پیشنهاد شده و در اوایل شوال از مجلس گذشت).

۴ - قانون پست در اوایل جمادی الآخره ۱۳۳۳ لایحه آن بمجلس تقدیم شده و در اواسط رمضان از مجلس گذشت.

۵ - قانون منع اخراج طلا و نقره از ایران که در ۲۵ جمادی الآخره ۱۳۳۳ از مجلس گذشت.

۶ - قانون دخانیات که در ۱۸ ذی القعدة ۱۳۳۳ از مجلس گذشت.

۷ - قانون سرباز گیری که در ۲۳ ذی الحجه ۱۳۳۳ از مجلس گذشت.

غیر از این قوانین که ذکر شد لایحه یا طرح چندین قوانین دیگر نیز در مجلس پیشنهاد شد و بعضی از آنها از انجمنهای تحقیق گذشته تا شور اول و گاهی تا شور دوم نیز در مجلس پیش رفت ولی بواسطه پاشیده شدن اضطراری مجلس در محرم ۱۳۳۴ در عهده تعویق ماند و از این قیل بود قانون فروش خالصجات و قانون تشکیلات وزارت جنگ و قانون استقراض داخلی و نظامنامه استخدام و نظامنامه تحدید تریاک و قانون درجات نظامی و قانون تبدیل مالیات خالصجات انتالی مالیات اربابی و قانون مجازات و قوانین عدلیه و غیره. بعضی از این قوانین را که ناقص ماند و مخصوصاً دو قانون آخری را بعدها بواسطه احتیاج ضروری خود دولت در غیاب مجلس بشکل قوانین موقتی بموقع اجرا گذاشت.

بعد از شرح اعمال مجالس ملی سه گانه شرح مختصری هم از اوضاع روی هم رفته و محاسن و نواقص مکتسبه و موجوده آنها ذکر کرده و سلسله مقالات را ختم میکنیم.

در سیر طبیعی و تکامل اصول پارلمانی در ایران می بینیم که در هر حیث و زمینه ترقی محسوسی نمایان است: ترتیب انتخابات دوره بدوره ترقی کرده و بهتر شده و مجلس دوم تقریباً و سوم و چهارم قطعاً از روی انتخابات فرقههای سیاسی انتخاب شدند. مجلس اول بموجب نظامنامه انتخابات مورخه ۲۰ رجب ۱۳۲۴ که بتوسط انجمنی از جانب دولت مرکب از عده تربیت شدگان از قیل میرزا حسن خان مشیر الملک (مشیر الدوله حالیه) و مرتضی قلی خان صنیع الدوله و دو برادرش مهدی قلی خان مخبر السلطنه و محمد قلی خان مخبر الملک و غیرهم نوشته شده بود انتخاب شده و مبنی بر انتخاب طبقاتی بود و متهمین بفساد عقیده از حق انتخاب شدن محروم بودند. شهر طهران ۶۴ نفر وکیل داشت و آذربایجان ۱۲ نفر و کلای طهران حد نصاب مجلس بود و کافی برای رأی دادن. عده

صورت وکلای دوره اول مجلس شورای ملی

بترتیب الفبا

عده وکلا: ۱۶۲ نفر.

تاریخ افتتاح: ۱۷ شعبان ۱۳۲۴ مطابق ۷ اکتوبر ۱۹۰۶ میلادی.

تاریخ انفصال: ۲۳ جمادی الأولى ۱۳۲۶ مطابق ۲۳ ژوئن ۱۹۰۸ میلادی.

تبصره: ۱ - انتخاب وکلای این مجلس از روی طبقات بود و طبقات را بشش قسمت منقسم نموده بودند: شاهزادگان، اعیان، علما، تجار، ملاکین و فلاحین.

۲ - در این مجلس دسته سیاسی هنوز پیدانگشته بود و کلماتی

که از قبیل «آزادینخواه» و یا «معتدل» در مقابل بعضی اسمها

نوشته شده فقط حسیات شخصی را میرساند.

اسم	محل انتخاب	مسلک
آقا (حاجی سید -)	تهران - وکیل تیر فروشها	معتدل
آقا بابا (حاجی میرزا -)	قوچان	
ابراهیم آقا (حاجی میرزا -)	آذربایجان - وکیل اصناف	آزادینخواه
ابراهیم (حاجی سید - اخوی)	تهران - وکیل اصناف	معتدل
ابراهیم (حاجی میرزا - خان خنایط باشی)	تهران - وکیل خنایطها	معتدل
ابراهیم (شیخ - زنجانی)	خس	آزادینخواه
ابوالحسن (میرزا - خان شیرازی معروف بیانکی)	فارس - وکیل اعیان	معتدل
احتشام الأقطاب (سید هاشم -)	ترشیز	معتدل
احسن الدوله (میرزا حسن خان -)	آذربایجان - وکیل فلاحین	معتدل
احمد (حاجی میرزا - زرگر باشی)	تهران	معتدل
احمد (حاجی میرزا - سرفضوی تبریزی)	تهران - وکیل تجار	معتدل
ادیب التجار (حاجی میرزا علی - نقشبندی)	اصفهان - وکیل تجار	معتدل
اسد الله (- میرزا)	تهران - وکیل شاهزادگان	معتدل
اسمعیل (حاجی شیخ - بلور فروش)	تهران - وکیل بلور فروشها	آزادینخواه
اسمعیل (حاجی سید - ریزی)	اصفهان - وکیل علما	معتدل
اشرف الأدبا	فیروز کوه	
امام جمعه (حاجی میرزا یحیی - خوئی)	آذربایجان - وکیل علما	معتدل
امجد السلطان	تهران - وکیل قاجاریه	معتدل مایل
امین التجار (میر عبدالمطلب - کردستانی)	تهران - وکیل قصابها	معتدل
امین التجار (حاجی -)	فارس	
امین الضرب (حاجی حسین -)	تهران - وکیل تجار	معتدل مایل
دوم مجلس شورای ملی		بآزادی خواهان
باقر (مشهدی - یقال)	تهران - وکیل بقالها	
باقر (حاجی سید - اخوی)	تهران - وکیل ملاکین	معتدل

است و بدون آن اساس مشروطیت نیز ناقص است. این ماده در فصل آخر لایحه متمم قانون اساسی بوده و در چاپ باطله که بوکلا توزیع شده بود نیز بود لکن بواسطه عجله در گذراندن متمم قانون اساسی آن ماده اضافه نشد. دیگر از نواقص اساسی عدم تعطیل مجلس بود که دائماً در حال انعقاد بوده و عملاً دولت اختیار مخصص کردن و تعطیل مجلس و دعوت بافتتاح آنرا نداشته است. دیگر از نواقص و بلکه از عجایب قواعد عملی که در مجلس ملی دوم و سوم جاری شده بود حکمیت مطلقه مجلس بود در رد و قبول اعتبار نامه وکلا خواه با دلیل و خواه بی دلیل معقول و باستناد آنکه در ممالک خارجه نیز در موقع اختلاف و مباحثات در صحت و فساد اعتبار نامه وکلا و رسیدگی بشکایات قانونی بالآخره وقتیکه مجلس باید مثل یک محکمه قضاوت حکم در مسئله بدهد مجلس حق و مقام یک قاضی را دارد که از روی اعتقاد و فهم وجدانی رأی میدهد مجلس ملی ایران بدون اینکه با استدلال و رسیدگی صحیح بحقیقت یا بطلان شکایات در اعتبار نامه حاجتی بیند بواسطه مصالح خارجی که مستقیماً ربطی بصحت و بطلان اعتبار نامه ندارد در خارج و یا در جلسات خصوصی مصمم میشد که دخول فلان وکیل بمجلس صلاح نیست و در جلسه علی باستناد یک ایراد و یا شکایت قانونی نما که چندان هم موجه نبود رأی برد وکیل از وکالت میداد.

یک نقص عمومی اساسی نیز در سیر مشروطیت که خطرش برای اساس مملکت کمتر از هیچ نقص دیگری نبوده تأثیر مجلس ملی و اختلافات وکلا است در افتادن پیدرپی وزرا و عدم ثبات و استقرار یک هیئت وزرا مدت معنی بی در سرکار و اگرچه در این تزلزل دائمی و بحران هیئت دولت تقصیر منحصراً با مجلس نبود بلکه دسایس و فشار خارجهها هم خیلی دخیل بود و بلکه اغلب عامل منحصر بفرد بود لکن باز اختلافات مجلس و عدم التفات بحقایق امور و مصالح حقیقی مملکت نیز یکی از اسباب مهمه این کار مضر بود. جهت عمده آن همین بود که وکلای ملت یا سیاستون ایران باین نکته توجه نمیکردند که آن فوایدی که از تغییر هیئت وزرا و تبدیل باحسن در نظر داشتند هر قدر هم بزرگ باشد هیچ وقت با مضراتی که از وضع مضحکه آمیز تسلسل بحران وزرا حاصل میشود برابری نتواند کرد و هیچ دلیلی بارزتر از این بر هرج و مرج امور مملکت نتواند شد که در مدت ده سال گذشته از اول مشروطیت تاحال اگر ترمیمهای زیادی هم که در هیئت وزرا رخ داده حساب شود ۳۸ کابینه متوالی در ایران بسر کار آمده در صورتیکه در آلمان و انگلیس غالباً در ۱۰ سال فقط یک هیئت وزرا مملکت را اداره میکند.

این بود خلاصه آنچه ما در باب سیر تاریخ مشروطیت ایران و گذارش سه مجلس ملی اختصاراً خواستیم یادداشت بکنیم و پس از شرح اعمال این مجالس و قوانین موضوعه آنها برای اینکه مصنفین آن قوانین و پهلوانان آن دورههای پر اشکال مبارزت با مشکلات مملکتی از داخلی و خارجی نیز در ضمن ذکر شود مناسب دانستیم که ذیلاً فهرست وکلای دورههای سه گانه را درج کنیم:

اسم	محل انتخاب	مسلك	اسم	محل انتخاب	مسلك
بحر العلوم (حاجی سید - رشتی)	رشت - وکیل علما	معتدل	صدیق حضرت (میرزا محمد خان -)	طهران - وکیل اصناف	
بحر العلوم کرمانی (شیخ مهدی -)	کرمان	آزاد بخواه	رئیس دفتر مجلس		
تقی زاده (سید حسن -)	آذر بایجان - وکیل تجار	آزاد بخواه	صنیع الدوله (مرضی قلی خان -)	طهران - وکیل اعیان	
ثقة الأعلام	فارس		مجلس		
ثقة السلطنة	طهران - وکیل شاهزادگان	مستبد	طاهر (میرزا - تنکابنی منشی مجلس)	طهران - وکیل طلاب	
جعفر (سید -)	شیراز - وکیل علما	معتدل	عباسقلی (حاجی - خباز)	طهران - وکیل خبازها	
جنشید (ارباب -)	طهران - وکیل زردشتیان		عبد الحسین (حاجی سید - شهشانی)	خراسان	
حسام الاسلام (شیخ حسن -)	گیلان	آزاد بخواه	عبد الکریم (شیخ -)	یزد	
حسن (میرزا -)	کرمان		عبد الوهاب (حاجی -)	طهران - وکیل کلاه دوزها	
حسن (میرزا سید - کاشی)	کاشان		علاء الدین (سید -)	شوشتر و دز فول	
حسن (شیخ - علاقه بند)	طهران - وکیل علاقه بندها		علی اکبر (حاجی -)	طهران - وکیل آشپزها	
حسن (استاد - معمار باشی معروف به « پنجلی »)	طهران - وکیل بناها و معمارها		علی (حاجی میرزا - آقای تبریزی)	خراسان	آزاد بخواه
حسن (ملا - وارث)	طهران - وکیل ماهوت فروشها	آزاد بخواه	علینقی (میرزا سید -)	دماوند و فیروز کوه	معتدل
حسینعلی (شیخ -)	طهران - وکیل ارباب دوزها		علی (حاج شیخ - نوری)	طهران - وکیل علما	معتدل
حسینعلی (- خان)	طهران - وکیل اعیان		عماد الاسلام	یزد	
حسین بروجردی (سید - معروف بپیراغچی)	طهران - وکیل آهنگرها		عماد (میر - تنکابنی)	تنکابن	
حسین (شیخ - سقط فروش)	طهران - وکیل سقط فروشها	معتدل	عمید الحکما (میرزا سید ابراهیم خان -)	سنان	آزاد بخواه
حسین (شیخ - شهیدی)	قزوین	معتدل	عون الدوله	طهران - وکیل اعیان	معتدل
حسین (میرزا - طیب)	قزوین		غلام رضا (استاد - یخدان ساز)	طهران - وکیل یخدان ساز و سراج وغیره	
حسینقلی (آقا -)	طهران - وکیل سیگار فروشها		فتح الله (- خان)	قم	
حسینقلی (- خان نواب)	وکیل مجلس (۱)	آزاد بخوا	فخر السادات	فارس	
حکیم الملک (میرزا ابراهیم خان -)	وکیل مجلس	آزاد بخوا	فضلعلی (میرزا - آقا)	آذر بایجان - وکیل علما	معتدل
دبیر رسائل	گیلان		قوام دیوان (حاجی -)	فارس	
رئیس التجار (آقا رضا -)	خراسان		لسان الحکما (بچی میرزا -)	خراسان	
ساعد الوزاره (میرزا حسن خان -)	وکیل مجلس		مبشر السلطان (شاهزاده -)	بروجرد	
سعد الدوله (میرزا جواد خان -)	طهران - وکیل اعیان	آزاد بخوا	محمد الملک (میرزا تقی خان - لواسانی)	طهران - وکیل اعیان	معتدل
سید الحکما (سید حسین -)	طهران - وکیل فلاحین	آزاد بخوا	محسن (میرزا -)	طهران - وکیل علما	
شرف الدوله (میرزا ابراهیم خان - کلانتر تبریزی)	آذر بایجان - وکیل اعیان	بود بعد مستبد شد	محسن (شیخ - خان قاجار)	کرمان	
شمس الحکما	کرمان		محقق الدوله	طهران - وکیل تجار	معتدل، کهنه پرست
صدر العلماء	نطنز		محمد (حاجی - آقای حریری تبریزی)	آذر بایجان - وکیل تجار	معتدل
			محمد (حاجی سید - ساعت ساز)	طهران - وکیل اصناف	آزاد بخواه
			محمد (حاجی سید - صراف)	طهران - وکیل صرافها	
			محمد ابراهیم (حاجی - وارث)	طهران - وکیل بزازها	معتدل
			محمد اسمعیل (حاجی - مغازه تبریزی)	طهران - وکیل تجار	معتدل
			محمد باقر (حاجی شیخ -)	خوانسار	
			محمد باقر (حاجی -)	طهران - وکیل صابون فروشها	

(۱) مقصود از « وکیل مجلس » آنهاست هستند که در عوض وکیل مستعفی یا متوفی از طرف خود مجلس انتخاب میشدند.

اسم	محل انتخاب	مسلك	اسم	محل انتخاب	مسلك
محمد تقی (حاجی -)	استرآباد		هادی (میرزا - جواهری اصفهانی)	اصفهان - وکیل اصناف	
محمد تقی (حاجی - بنکدار)	طهران - وکیل بزآزها		هاشم (میر - تبریزی)	آذربایجان	آزادپنخواه
محمد تقی (حاجی - شاهرودی)	طهران - وکیل تجار		هدایت الله (- میرزا)	آذربایجان - وکیل شاهزادگان	بود بعد مستبد شد
محمد تقی (سید - هراتی)	طهران - وکیل چلنگرها و قفل سازها	معتدل	وثوق الدوله (میرزا حسن خان -)	طهران - وکیل تجار	
محمد حسین (حاجی -)	بجنورد		نایب رئیس اول		
محمد علی (آقا -)	مازندران		وکیل التجار (آقا محمد - یزدی)	گیلان	آزادپنخواه
محمد علی (حاجی - شالفرش)	طهران - وکیل تجار	معتدل	وکیل الرعايا (شیخ محمد تقی -)	همدان	
محمد علی (شیخ - طهرانی)	وکیل مجلس		ولی الله (میرزا سید - خان)	طهران - وکیل حمامها	
محمد علی (حاجی - خان)	شیراز		یحیی (شیخ -)	کرمان	
محمد علی (حاجی ملا - قی)	قم		یوسف (شیخ -)	فارس	آزادپنخواه
محمد (میرزا - اصفهانی)	طهران - وکیل تجار				
محمد (میرزا - کتابفروش خوانساری)	طهران - وکیل کتابفروشا				
مخبر الملک (محمد قلی خان -)	طهران - وکیل تجار	معتدل			
مستشار الدوله (میرزا صادق خان - تبریزی)	آذربایجان - وکیل اعیان	آزادپنخواه			
مشار الملک (میرزا حسن خان -)	طهران - وکیل اعیان	معتدل			
مشاور الملک (میرزا محمد خان - قی)					
مصطفی (سید - سسار)	طهران - وکیل سسارها				
معاذ السلطنه (میرزا ابوالحسن خان - نائینی)	وکیل مجلس	آزادپنخواه			
معاون التجار (آقا نصر الله -)	کرمان				
معمد التولیه	شاهزاده عبدالمعظم وکیل غار وفشاقویه				
معظم الملک	طهران - وکیل قاجار	مستبد			
معین التجار (حاجی آقا محمد - بوشهری)	طهران - وکیل تجار	معتدل			
مفتخر الممالک	مازندران				
مقبل لشکر	زنجان	معتدل			
ملک محمد (حاجی -)	کرمانشاهان				
ممتاز الدوله (میرزا اسمعیل خان)	وکیل مجلس	آزادپنخواه			
مهدی (سید - سسار)	طهران - وکیل قهوه چیها				
مؤمن الممالک (میرزا جواد خان - معروف بشکوه السلطنه)	بروجرد	کهنه پرست			
مؤید الوزاره	کرمانشاهان				
میرزا آقا (- اصفهانی)	آذربایجان - وکیل تجار	معتدل			
میرزا آقا (حاجی - فرش فروش تبریزی)	آذربایجان - وکیل اصناف	آزادپنخواه			
ناظم الاملاک	خراسان				
ناظم العلما	ملایر	آزادپنخواه			
نصر الله (حاج سید - اخوی تقوی)	طهران - وکیل طلاب	معتدل			
نظام الدین (سید -)	کاشان				

صورت اسامی وکلای مجلس دوم

بترتیب الف با

عدّه وکلا: ۱۲۰ نفر.

تاریخ افتتاح: ۲ ذی القعدّه ۱۳۲۷ مطابق با ۱۵ نوامبر ۱۹۰۹ میلادی.

تاریخ انفصال: ۳ محرم ۱۳۳۰ مطابق با ۲۴ دسامبر ۱۹۱۱ میلادی.

تبصره: ۱ - در این مجلس دو دسته سیاسی عمده وجود داشت که عبارت باشد از «اعتدالی» و «دموکرات» و دو دسته کوچک دیگر نیز وجود داشت که «اتفاق و ترقی» باشد و «ترقی خواهان جنوب».

۲ - دسته «اعتدالی» و «اتفاق و ترقی» و «ترقی خواهان جنوب»

در مقابل دسته «دموکرات» ائتلافی نموده بودند و مقصود از کلمه «هیئت مؤتلفه» که در صورت ذیل در مقابل اسم بعضی از وکلا نوشته شده همین هیئت مرکب است.

اسم	محل انتخاب	مسلك
آقا (حاجی میرزا - فرش فروش)	آذربایجان	اعتدالی
آقا (حاجی - شیرازی)	فارس	اعتدالی و از هیئت مؤتلفه
آدینه محمد (- خان)	ترکمن	اعتدالی و از هیئت مؤتلفه
ابراهیم (حاجی سید - شیرازی)	فارس	دمکرات
ابراهیم (میرزا - خان)	اصفهان	اعتدالی و از هیئت مؤتلفه
ابراهیم (شیخ - زنجان)	زنجان	دمکرات
ابراهیم (میرزا - قی)	قم	اعتدالی و از هیئت مؤتلفه
ابوالقاسم (- میرزا)	کرمانشاه	دمکرات
احتشام السلطنه (میرزا محمود خان -)	طهران	

اسم	محل انتخاب	مسلك	اسم	محل انتخاب	مسلك
احمد (میرزا - خان شیانی)	کاشان	اعتدالی	رکن الممالک	عراق	اعتدالی و از هیئت مؤتلفه
احمد (میرزا - قزوینی)	آذربایجان	دمکرات	زین العابدین (حاجی سید - قی)	وکیل علمای نجف	بیش از ورود مجلس فوت شد
ادیب التیجار (میرزا محمد - اصفهانی)	قزوین	اعتدالی و از هیئت مؤتلفه	ساعد الوزاره (میرزا حسن خان -)	وکیل مجلس	اعتدالی
اسد الله (- خان)	کردستان	اعتدالی و از هیئت مؤتلفه	سپهدار اعظم (محمد ولی خان -)	وکیل مجلس	اعتدالی
اسد الله (- میرزا شهاب الدوله)	تهران	اعتدالی	سردار اسعد (حاجی علیقلی خان -)	وکیل مجلس	اعتدالی
اسد الله (شیخ -)	محلات	اعتدالی و از هیئت مؤتلفه	- (بختیاری)		
اسمعیل (دکتر - خان کتال)	گیلان	اعتدالی	سلیمان (- میرزا)	وکیل مجلس	دمکرات
اسمعیل (میرزا - خان فرزانه)	وکیل مجلس	اتفاق و ترقی	سعید الاطبا (دکتر میرزا حسین خان -)	وکیل مجلس	اعتدالی
اسمعیل (میرزا - نوری)	آذربایجان	دمکرات	شیخ الرئیس (ابوالحسن میرزا -)	مازندران	اعتدالی و از هیئت مؤتلفه
اسمعیل (شیخ - هشتودی)	آذربایجان	هیئت مؤتلفه	صدر العلما (آقا سید یعقوب -)	خراسان	دمکرات
اعتصام الملک (میرزا یوسف خان -)	وکیل مجلس	اعتدالی	صدیق حضرت (میرزا حسن خان -)	تهران	دمکرات
افتخار الواعظین	خراسان	اعتدالی و از هیئت مؤتلفه	صنیع الدوله (مرغزی قلی خان -)	تهران	
امام جمعه (حاج میرزا یحیی - خویی)	وکیل علمای نجف	اعتدالی	ضیاء الممالک	سمنان	دمکرات
امیر خان (دکتر -)	وکیل مجلس	از هیئت مؤتلفه	عبد الحسین (سید - بروجردی)	بروجرد	از هیئت مؤتلفه
انتظام الحکما (میرزا علی -)	وکیل مجلس	ترقی خواه و از هیئت مؤتلفه	عز الملک	کردستان	بیطرف
باقر (میرزا - حسام الذاکرین)	خراسان	بیش از ورود مجلس مرحوم شد	عز الممالک (حاجی میرزا امان الله خان -)	خوزستان	ترقی خواه و از هیئت مؤتلفه
بهجت (شیخ محمد علی - دزفولی)	خوزستان	ترقی خواه	علی (میرزا - اصفهانی)	وکیل مجلس	اعتدالی
تربت (میرزا محمد علی خان -)	آذربایجان	دمکرات	علی (دکتر - خان)	وکیل مجلس	بیطرف
تقی زاده (سید حسن -)	آذربایجان	دمکرات	علی (حاجی شیخ - خراسانی)	سبزوار	اعتدالی و از هیئت مؤتلفه
جلیل (سید - اردبیلی)	آذربایجان	دمکرات	علی (شیخ - شیرازی)	شیراز	اعتدالی و از هیئت مؤتلفه
حسن (سید - مدرس قشقه)	وکیل علمای نجف		علی (سید - یزدی)	یزد	بمجلس وارد نشد
حسنعلی (- خان)	تهران	اعتدالی	علی اکبر (میرزا - خان دمخدا)	وکیل مجلس	اعتدالی
حسین (سید - اردبیلی)	خراسان	دمکرات	علی زاده (حاجی محمد صادق -)	آذربایجان	دمکرات
حسینقلی (- خان نواب)	تهران	دمکرات	غلامحسین (شیخ - شاهرودی)	شاهرود	دمکرات
حسین (سید - کزازی)	کرمانشاه	دمکرات	فاتح الملک (حاجی میرزا احمدخان -)	اصفهان	اعتدالی
حسین (شیخ - یزدی)	تهران	اعتدالی و از هیئت مؤتلفه	فهم الملک (میرزا خلیل خان -)	وکیل مجلس	اعتدالی و از هیئت مؤتلفه
حکیم الملک (میرزا ابراهیم خان -)	آذربایجان	دمکرات	قاسم (میرزا - خان تبریزی)	وکیل مجلس	اعتدالی
حیدر (- میرزا)	قم	از هیئت مؤتلفه	قوام الاسلام	نیشابور	آزادی طلب
داود (میرزا - خان علی آبادی)	وکیل مجلس	دمکرات	کیخسرو (ارباب - شاهرخ)	وکیل	بیطرف
دیر الملک (محمد حسین خان -)	وکیل مجلس	از هیئت مؤتلفه	لسان الحکما (یحیی میرزا -)	زردشتیان	
ذکاء الملک (میرزا محمد علی خان -)	تهران		لواء الدوله (حاجی -)	خوانسار و غیره	دمکرات
رضا (حاجی میرزا - خان)	آذربایجان	اعتدالی و از هیئت مؤتلفه	متین السلطنه (عبد الحمید خان -)	خراسان	اعتدالی و از هیئت مؤتلفه
رضا (دکتر - خان)	وکیل مجلس	اعتدالی و از هیئت مؤتلفه	محمد اسمعیل (حاجی - کاشف)	خراسان	اعتدالی
رضا (شیخ - دهخوارقانی)	آذربایجان	دمکرات	محمد باقر (سید - ادیب)	خوزستان	اعتدالی
رضا (میرزا - مستوفی کرکائی)	وکیل مجلس	اعتدالی و از هیئت مؤتلفه	محمد (میرزا - نجابت)	آذربایجان	دمکرات
رضا (میرزا - خان نائینی طباطبائی)	اصفهان	اعتدالی			

صورت وکلای مجلس سوم

بترتیب الف با

عده وکیل: ۱۳۶ نفر.

تاریخ افتتاح: ۱۶ محرم ۱۳۳۴ مطابق ۴ دسامبر ۱۹۱۴.

تاریخ انفصال: ۷ محرم ۱۳۳۴ مطابق ۱۶ نوامبر ۱۹۱۵.

تبصره: ۱ - انفصال پیش از موعد قانونی مجلس بمناسبت نزدیک شدن قشون روس بطهران بود که اعلیحضرت احمد شاه نیز مصمم بحرکت از طهران گردیدند و بمجلس هم خبر دادند که در رکاب حرکت نمایند ولی در همان دقیقه که موکب هایونی مهیای حرکت بود سفرای روس وانگلیس بحضور هایونی مشرف شده و اعلیحضرت را از حرکت منصرف نمودند. ولی عده زیادی از نمایندگان بعلاوه آنهائی که در دوم محرم از طهران بیرون رفته بودند مجدداً بطرف قم حرکت نمودند و همین مناسبت مجلس نیز از اکثریت افتاده وبالطبع تعطیل شد.

۲ - در این مجلس دسته های «اتفاق و ترقی» و «ترقی خواهان جنوب» دیگر در میان نبودند ولی علاوه بر دو دسته عده «دموکرات» و «اعتدالی» دسته سومی نیز باسم «هیئت علمیه» از روحانیون در مجلس وجود داشت.

۳ - از عجایب خصوصیات این مجلس یکی هم آن است که وکلای که داخل در هیچ یک از دسته های فوق نبودند هم باسم «بی طرفان» دسته تشکیل داده و آنها هم حکم یک دسته سیاسی پارلمانی را حاصل نموده بودند.

اسم	محل انتخاب	مسلك
آصف الممالک (میرزا حسین خان -)	کرمان	اعتدالی
ابراهیم (آقا شیخ - زنجانی)	خمسه	دمکرات
احتشام السلطنه (میرزا محمود خان -)	طهران	چون سفیر اسلامبول بود قبول نکرد
ادیب السلطنه (میرزا حسین خان -)	رشت	دمکرات
اسد الله (حاجی سید -)	قزوین	هیئت علمیه
اسد الله (حاجی شیخ -)	محللات و گمره	هیئت علمیه
اسد الله (آقا سید - چهار سوقی)	اصفهان	اعتدالی
اسد الله (حاجی میرزا - خان)	کردستان	یطرف
اسمعیل (حاجی شیخ -)	شصت رانکوه	هیئت علمیه
اعزاز السلطنه	کردستان	اعتدالی
امام جمعه (حاجی میرزا یحیی - خوق)	وکیل علمای نجف	هیئت علمیه
امان الله (آقا سید -)	پهتان	هیئت علمیه

اسم	محل انتخاب	مسلك
محمد (آقا - بروجردی)	بروجرد	ترقی خواه و از هیئت مؤتلفه
محمد (شیخ - خیابانی)	آذربایجان	دمکرات
محمد رضا (سید - مساوات)	آذربایجان	دمکرات
محمد رضا (سید - همدانی)	وکیل مجلس	اعتدالی
محمد صادق (سید - طباطبائی)	خراسان	اعتدالی و از هیئت مؤتلفه
محمد علی (شیخ - طهرانی)	وکیل مجلس	اعتدالی
محمد کریم (حاجی - خان قشقائی)	وکیل ایل قشقائی	از هیئت مؤتلفه
محمد هاشم (- میرزا)	سبزوار	اعتدالی
مرغزی قلی (میرزا - خان نائینی)	اصفهان	اعتدالی و از هیئت مؤتلفه
مرغزی قلی (- خان بختیاری)	وکیل مجلس	از هیئت مؤتلفه
مستشار الدوله (میرزا صادق خان -)	آذربایجان	اعتدالی
مشیر الدوله (میرزا حسن خان -)	وکیل مجلس	اعتدالی
مشیر حضور (فتح الله خان -)	وکیل مجلس	اتفاق و ترقی و از هیئت مؤتلفه
مصطفی الممالک (حاجی -)	ملایر	اعتدالی و از هیئت مؤتلفه
معاذ السلطنه (میرزا ابوالحسن خان -)	گیلان	اعتدالی و از هیئت مؤتلفه
معاذ الملک (میرزا اسمعیل خان -)	کرمانشاه	اعتدالی و از هیئت مؤتلفه
معمد التجار (میرزا محسن -)	آذربایجان	اعتدالی
معدل الدوله (میرزا منصور خان - کاشی)	قاین و سیستان	اعتدالی
معزز الملک (میرزا عبدالحسین خان -)	خراسان	از هیئت مؤتلفه
معین الرعایا (میرزا عبدالله -)	آذربایجان	از هیئت مؤتلفه
نماز الدوله (میرزا اسمعیل خان -)	آذربایجان	اعتدالی
منتصر السلطان (صادق خان -)	آذربایجان	دمکرات
مهدی (شیخ - نجم آبادی)	وکیل مجلس	دمکرات
مؤمن الملک (میرزا حسین خان -)	طهران	
میرزا یانس (یوسف -)	وکیل ارمنه	داشنا کسوتیون
ناصر الاسلام (سید یحیی -)	گیلان	از هیئت مؤتلفه
نصر الله (حاجی سید - اخوی)	طهران	اعتدالی
نصرت السلطان (میرزا محمد علی خان -)	وکیل مجلس	اعتدالی
نیر السلطان (میرزا احمد خان -)	مازندران	بیطرف
وثوق الدوله (میرزا حسن خان -)	طهران	
وحید الملک (میرزا عبدالحسین خان -)	طهران	دمکرات
وزیر زاده (میرزا علی محمد خان فقاری - شریف الدوله حایه)	گیلان	اعتدالی
وکیل التجار (آقا محمد - یدی)	رشت	اعتدالی
وکیل الرعایا (حاجی شیخ محمد تقی -)	همدان	اعتدالی
یحیی میرزا	طهران	پیش از افتتاح مجلس مرحوم شد

اسم	محل انتخاب	مسلك	اسم	محل انتخاب	مسلك
امير مؤيد (اسماعيل خان - مازندرانی)	ساری	ييطرف	طاهر (ميرزا -)	مشهد	اعتدالی
امير نظام (عبد الله خان حاجي -)	همدان	ييطرف	طاهر (ميرزا - تنکابنی)	طهران	دمکرات
تقي زاده (سيد حسن -)	طهران	اعتدالی	عباس (ميرزا -)	يزد	دمکرات
حبيب الله (شيخ -)	ترشيز	دمکرات	عدل الملک (ميرزا حسين خان -)	بارفروش	دمکرات
حسن (سيد - مدرس قشقه)	طهران	هيئت عليه	عز الممالک (حاجي ميرزا امان الله خان -)	کرمانشاه	دمکرات
حسين (حاجي ميرزا -)	کرمانشاه	هيئت عليه	علي (شيخ - صدر الاسلام)	خمسه	دمکرات
حسين (شيخ - استرآبادی)	استرآباد	دمکرات	علي رضا (حاجي ميرزا -)	قم	اعتدالی
حسين (حاجي ميرزا - خان تائيني)	اصفهان	ييطرف	عماد السلطنه	مشهد	دمکرات
حسين (شيخ - خوانساری)	خوانسار	ييطرف	غلا محسين (حاجي ميرزا -)		
حسين (سيد - کزازی)	کرمانشاه	دمکرات	فاضل (سيد - کاشي)	شاهرود	هيئت عليه
حسين (شيخ - يردی)	طهران	ييطرف	فضلي (شيخ -)	قزوین	هيئت عليه
حسين قلی (دکتر - خان)	سمنان	اعتدالی	قاسم (ميرزا - خان تبريزی)	ساوجبلاغ	اعتدالی
حسين قلی (- خان نواب)	طهران	دمکرات		وشهريار	
خسرت الممالک	لار		قوام الدوله (شکر الله خان -)	نجف آباد	اعتدالی
خان بابا (- خان)	فارس	دمکرات	کبخسرو (ارباب - شاهرخ)	وکیل زرد شتبان	ييطرف
ذکاء الملک (ميرزا محمد علي خان -)	طهران	ييطرف	لقمان (دکتر -)	وکیل کلیميان	دمکرات
رضا (سيد - فيروز آبادی)	شاه عبدالعظيم وغار و فشافويه	هيئت عليه	مبصر الملک (ميرزا محمود خان -)	طبس وکون آباد	اعتدالی
رفعت الدوله	سیرجان	دمکرات	محمد (حاجي - معين التجار بوشهري)	بوشهر	هيئت عليه
سالار معظم (ميرزا محمد علي خان -)	بروجرد و خرم آباد	بمجلس وارد نشد	محمد (سيد - رضوی)	شيراز	
سپهدار اعظم (محمد ولي خان -)	خمسه	اعتدالی	محمد (ميرزا - نجات)	پيرجند	دمکرات
سردار سعيد (يار محمد خان - افشار)	بجنورد	ييطرف	محمد (شيخ - تنجی)	ملایر و نهاوند و تويسرکال	هيئت عليه
سردار معتمد (ميرزا صادق خان -)	رشت	اعتدالی	محمد جواد (شيخ - بلور فروش)	مشهد	دمکرات
سردار معظم (فرج الله خان -)	کردستان	ييطرف	محمد حسن (شيخ - کزوسی)	کروس و بيجار	ييطرف
سردار معظم (ميرزا عبد الحسين خان -)	قوجان	اعتدالی	محمد رضا (سيد - مساوات)	طهران	دمکرات
سلطان العلماء (حاجي آقا علي اصغر -)	بروجرد	هيئت عليه	محمد صادق (ميرزا - طباطبائی)	طهران	اعتدالی
سليمان (ميرزا - خان)	تائين	اعتدالی	محمد علي (شيخ -)	گلبايجان و خوانسار	ييطرف
سليمان (- ميرزا)	اصفهان	دمکرات	محمد علي (ميرزا - خان کلوب)	همدان	دمکرات
سهم الملک (حاجي -)	عراق	اعتدالی	محمد هاشم (- ميرزا)	نیشابور	دمکرات
شريفتمدار	بروجرد	ييطرف	مدحت السلطنه	بندر عباس	اعتدالی
شريف العلماء	ساری	ييطرف	مرآت السلطان (محمد مهدي ميرزا -)	کرمانشاه	دمکرات
شمس الدين (حاجي ميرزا -)	عراق	هيئت عليه	مستوفي الممالک (ميرزا حسن خان -)	طهران	مايل بدمکرات
شيخ الملک (شيخ حسن خان -)	رفسنجان	اعتدالی	مشار الدوله	شيراز	دمکرات
صدر الملک (ميرزا حسام الدين خان -)	فنا	اعتدالی	مشار السلطنه (ميرزا اسد الله خان -)	طهران	اعتدالی
صدر الممالک	وکیل ايل بختياری	ييطرف	معصم السلطنه (ميرزا سيد مهدي خان -)	ترت حيدري	دمکرات
			معدل الدوله (ميرزا منصور خان - کاشي)	سيستان	اعتدالی

اسم	محل انتخاب	ملک	اسم	محل انتخاب	ملک
ملک الشعرا (- بهار)	دره جز وکلات	دمکرات	نظام السلطان (غلامعلی خان -)	بارفروش	یطرف
منتصر السلطان (میرزا صادق خان -)	بارفروش	دمکرات	هاشم (میرزا - آشتیانی)	طهران	هیئت علیه
مهدب الدوله (حاجی -)	شیراز	هیئت علیه	وحید الملک (میرزا عبد الحسین خان -)	طهران	دمکرات
مؤمن الملک (میرزا حسین خان -)	طهران	دمکرات	وقار السلطنه (میرزای اورنگ -)	ایلات خمسۀ فارس	یطرف
مؤید الاسلام	کرمان	دمکرات	وکیل التولیه (نواب -)	یزد	اعتدالی
میرزا یانس (یوسف -)	وکیل ارامنه	داشتا کسوتیون	یحیی (آقا شیخ -)	کرمان	دمکرات
ناصر الاسلام (سید یحیی -)	لاهیجان	اعتدالی	یحیی الملک	خرم آباد	بمجلس وارد نشد
نجف قلی میرزا	ملایر و نهاوند و تویسرکان	اعتدالی	یوسف (حاجی شیخ -)	شیراز	هیئت علیه
صراالله (حاجی سید - اخوی)	طهران	یطرف			

و کلامیکم و عنقریب همه این فهرست اسامی بطور تفصیل و شرح جزئیات هر اسم از طرف اداره «کاوِه» در رساله جداگانه مشروحاً نشر خواهد شد:

در اینجا برای مزید معرفت برجال سیاسی عهد مشروطیت فهرست اسامی وزرای آن عهد را نیز با تاریخ تشکیل هر هیئت وزرا بطور اختصار ضمیمه صورت

صورت کابینه های وزرا در عهد مشروطیت

رئیس الوزرا	داخله	خارجه	جنگ	مالیه	عدلیه	علوم و اوقاف	پست و تلگراف	تجارت و فلاح	نوابد عامه
وزیر افخم	وزیر افخم	علاء السلطنه	نایب السلطنه	ناصر الملک	فرما نفرما	مخبر السلطنه	جزو وزارت داخله	وزیر همایون	مهندس الممالک
اتابک اعظم	اتابک اعظم	علاء السلطنه	مستوفی الممالک	ناصر الملک	علاء الملک	مخبر السلطنه	جزو وزارت داخله	وزیر همایون	مهندس الممالک
مشیر السلطنه	مشیر السلطنه	سعد الدوله (۱)	مستوفی الممالک	قوام الدوله	مشیر الملک	نیر الملک	جزو وزارت داخله	مخبر الملک	مهندس الممالک
ناصر الملک	ناصر الملک	مشیر الدوله	مستوفی الممالک	ناصر الممالک	مخبر السلطنه	صنیع الدوله	آصف الدوله	مؤمن الملک (۲)	صنیع الدوله
نظام السلطنه	نظام السلطنه	مشیر الدوله	ظفر السلطنه	نظام السلطنه	مخبر السلطنه	صنیع الدوله	آصف الدوله	قائم مقام (۲)	صنیع الدوله
نظام السلطنه	نظام السلطنه	مشیر الدوله	ظفر السلطنه	صنیع الدوله	مؤید السلطنه	مخبر السلطنه	-	مؤمن الملک (۲)	صنیع الدوله
مشیر السلطنه	مشیر السلطنه	علاء السلطنه	مستوفی الممالک	صنیع الدوله	محتشم السلطنه	مشیر الدوله	مخبر الدوله	مؤمن الملک	مؤمن الملک
مشیر السلطنه	مشیر السلطنه	علاء السلطنه	امیر نهادر جنگ	قوام الدوله	محتشم السلطنه	مشیر الدوله	مخبر الدوله	مؤمن الملک	مؤمن الملک
مشیر السلطنه	مشیر السلطنه	سعد الدوله	امیر جنگ سپهسالار اعظم (۶)	نظام الملک	نظام الملک	مهندس الممالک	مخبر الدوله	- (۷)	مهندس الممالک
ناصر الملک	فرما نفرما	سعد الدوله	مستوفی الممالک	حاج امیر نظام	مشیر الدوله	مؤمن الملک	مخبر الدوله	-	مهندس الممالک

میرزا نایب السلطنه رئیس الوزرا و وزیر جنگ شد و یک روز بعد از آن هم سعد الدوله و بعد در ۱۵ ربیع الثانی نایب السلطنه هم معزول شد.
 (۶) همان محمد پاشا خان قراجه دافی امیر بها در جنگ است.
 (۷) بعدها مفاخر الملک (علینقی خان ظهیر دیوان داروغه تبریزی) وزیر تجارت شد.
 (۸) چون ناصر الملک که ریاست وزرا معین شده بود در طهران نبود سعد الدوله بجای او مأمور تشکیل کابینه شد. در تاریخ ۵ جمادی الاولی ۱۳۲۷ سعد الدوله و کابینه وی استعفا دادند ولی شاه قبول نکرد و کابینه همان طور در حال بحران ماند.

(۱) در ۲۵ شعبان ۱۳۲۵ معزول شد. (۲) وزارت تجارت و گمرک.
 (۳) این کابینه در ۳۰ ربیع الاول ۱۳۲۶ استعفا داده و در ۴ ربیع الثانی مجدداً برقرار شد فقط شامزاده ظفر السلطنه و وزیر جنگ از موقع خود کنار گرفته و مستوفی الممالک بجای او وزیر جنگ شد.
 (۴) بتاريخ ۲۳ ذی الحجه ۱۳۲۶ سعد الدوله بوزارت خارجه این کابینه معین شد و هم در همان اوقات مشیر الدوله و مؤمن الملک استعفا دادند و بعد از آن نظام الملک وزیر عدلیه و مهندس الممالک وزیر علوم و فواید عامه شد.
 (۵) سومین بار بترتیب مسطور اصلاح و ترمیم شد. - در این کابینه امیر مقخم نیز وزیر دربار بود. - در ۸ ربیع الثانی ۱۳۲۷ مشیر السلطنه معزول و کاسران

فوائد عامه	تجارت و فلاحات	پست و تلگراف	علوم و اوقاف	عدلیہ	مالیہ	جنگ	خارجہ	داخلہ	رئیس الوزرا	
صنیع الدولہ	--	منصور	صنیع الدولہ	فرما فرما (۴)	مستوفی الممالک	سپہدار اعظم	ناصر الملک (۲)	سردار اسعد	--	۲۸ جمادی الآخرہ ۱۳۲۷ (۱)
--	--	سردار منصور	صنیع الدولہ	مشیر الدولہ	وثوق الدولہ	سپہدار اعظم	علاء السلطنہ (۵)	سردار اسعد	سپہدار اعظم	۱۷ ذی القعدہ ۱۳۲۷ (۴)
صنیع الدولہ	معمد خاقان (۶)	--	صنیع الدولہ	مشیر الدولہ	وثوق الدولہ	سردار اسعد	معاون الدولہ	سپہدار اعظم	سپہدار اعظم	۱۸ ربیع الثانی ۱۳۲۸ ..
صنیع الدولہ	مشیر الدولہ	معمد خاقان	--	سردار منصور	وثوق الدولہ	سردار اسعد	معاون الدولہ	سپہدار اعظم	سپہدار اعظم	۱۱ جمادی الأولى ۱۳۲۸ (۷)
--	--	--	شہاب الدولہ (۹)	دیر الملک	حکیم الملک	قوام السلطنہ	حسینقلی خان نواب	فرما فرما (۸)	مستوفی الممالک	۱۷ رجب ۱۳۲۸ .....
--	--	اسد اللہ میرزا	--	محتشم السلطنہ (۱۲)	صنیع الدولہ (۱۱)	فرما فرما	حسینقلی خان نواب (۱۰)	عین الدولہ	مستوفی الممالک	۲۵ شوال ۱۳۲۸ .....
علاء السلطنہ	معاون الدولہ	معاون الدولہ	علاء السلطنہ	مشیر الدولہ	تمتاز الدولہ	سپہدار اعظم	محتشم السلطنہ	مبتشار الدولہ (۱۳)	سپہدار اعظم	۱۰ ربیع الاول ۱۳۲۹ ..
--	--	مشیر الدولہ	حکیم الملک	قوام السلطنہ	معاون الدولہ	صمصام السلطنہ	محتشم السلطنہ	وثوق الدولہ	سپہدار اعظم	۲۰ رجب ۱۳۲۹ .....
علاء السلطنہ	--	دیر الملک (۱۴)	علاء السلطنہ	مشیر الدولہ	حکیم الملک	صمصام السلطنہ	وثوق الدولہ	قوام السلطنہ	صمصام السلطنہ	۲۷ رجب ۱۳۲۹ .....
--	--	معاوض السلطنہ	مشیر الدولہ	محتشم السلطنہ	ذکاء الملک	سردار محتشم	وثوق الدولہ	صمصام السلطنہ	صمصام السلطنہ	۷ ذی الحجہ ۱۳۲۹ ..
--	--	معاوض السلطنہ	مشیر الدولہ	ذکاء الملک	حکیم الملک (۱۵)	سردار محتشم	وثوق الدولہ	قوام السلطنہ	صمصام السلطنہ	۲۰ ذی الحجہ ۱۳۲۹ ..
--	--	مبتشار الدولہ	علاء السلطنہ	تمتاز الدولہ	معاون الدولہ	سردار محتشم	وثوق الدولہ (۱۶)	محتشم السلطنہ	صمصام السلطنہ	۱۷ جمادی الآخرہ ۱۳۳۰ ..
--	مؤمن الملک	مبتشار الدولہ	مشیر الدولہ (۱۸)	تمتاز الدولہ (۱۷)	قوام السلطنہ	مستوفی الممالک	وثوق الدولہ	عین الدولہ	علاء السلطنہ	۲ صفر ۱۳۳۰ .....
شہاب الدولہ	مهندس الممالک	شہاب الدولہ	مهندس الممالک	ذکاء الملک	محتشم السلطنہ	صاحب اختیار	علاء السلطنہ	مستوفی الممالک	مستوفی الممالک	۱۳۳۲ ..
مهندس الممالک	مهندس الممالک	شہاب الدولہ	علاء السلطنہ	مخبر السلطنہ	محتشم السلطنہ	صاحب اختیار	معاون الدولہ	عین الدولہ	مستوفی الممالک	۵ ربیع الثانی ۱۳۳۳ ..
نصر الملک	--	نصر الملک	حکیم الملک	ذکاء الملک	مشار السلطنہ	مشیر الدولہ	معاون الدولہ	مبتشار الدولہ	مشیر الدولہ	۲۸ ربیع الثانی ۱۳۳۳ ..
مؤدب السلطنہ	مؤدب السلطنہ	مؤدب السلطنہ	حکیم الملک	سردار منصور	حاجی امیر نظام	عین الدولہ	محتشم السلطنہ	فرما فرما	عین الدولہ	۱۶ جمادی الآخرہ ۱۳۳۳ ..
شہاب الدولہ	شہاب الدولہ	مبتشار الدولہ	حکیم الملک	علاء السلطنہ	وثوق الدولہ	سپہدار اعظم	محتشم السلطنہ	مستوفی الممالک	مستوفی الممالک	۶ شوال ۱۳۳۳ .....
سارم الدولہ	سارم الدولہ	سردار منصور	شہاب الدولہ	علاء السلطنہ	عین الملک	سپہدار اعظم	مشاور الممالک	فرما فرما	فرما فرما	۱۷ صفر ۱۳۳۴ .....
مشیر اعظم	--	سردار منصور	تمتاز الملک	علاء الملک	عین الملک	سردار کبیر	سارم الدولہ	سپہسالار اعظم (۱۹)	سپہسالار اعظم	۳۰ ربیع الثانی ۱۳۳۴ ..

(۱۰) در ۲۴ ذی الحجہ استعفا داد.

(۱۱) در ۵ صفر ۱۳۲۹ مقتول شد.

(۱۲) در ۶ محرم ۱۳۲۹ وزیر خارجہ شد.

(۱۳) در ۱۳ رجب باکابینہ خود استعفا داد.

(۱۴) در ۳ شعبان استعفا داد و معاوض السلطنہ جای اورا گرفت.

(۱۵) در ۲۵ صفر محتشم السلطنہ بجای حکیم الملک منصوب گردید.

(۱۶) در همان ماہ جمادی الآخرہ ۱۳۳۰ وثوق الدولہ از وزارت خارجہ استعفا داد و علاء السلطنہ بجای او انتخاب شد و وزارت علوم و اوقاف بی وزیر ماند.

(۱۷) در جمادی الأولى ۱۳۳۱ از وزارت عدلیہ استعفا دادہ ولی بعنوان وزیر تجارت در کابینہ ماند.

(۱۸) در جمادی الأولى ۱۳۳۱ مشیر الدولہ ومؤمن الملک از مقام خود استعفا دادند.

(۱۹) همان سپہدار اعظم است کہ در این موقع بسپہسالار اعظم ملقب گردید.

(۱) در اواسط رمضان سپہدار اعظم ریاست وزرا و علاء السلطنہ بوزارت

امور خارجہ معین شدند. - در این کابینہ موقوف الدولہ وزیر دربار بود.

(۲) در غیاب ناصر الملک مشار السلطنہ (میرزا اسد اللہ خان) کفیل وزارت خارجہ بود.

(۳) فرما فرما در در حدود بیستم رمضان استعفا داد.

(۴) در موقع افتتاح مجلس دوم ویس از فتح طہران و خلع محمد علی میرزا.

(۵) در ۲۴ محرم ۱۳۲۸ بواسطہ امتیضاح در مجلس معزول شد وثوق الملک (میرزا اسمعیل خان) کہ معاون وزارت خارجہ بود کفیل وزارت خارجہ شد.

(۶) شکر اللہ خان معتمد خاقان قوام الدولہ حالیہ.

(۷) در ۶ رجب ۱۳۲۸ سپہدار اعظم معزول و مستوفی الممالک بجای وی منصوب شد.

(۸) در ماہ رمضان فرما فرما استعفا داد.

(۹) اسد اللہ میرزا.

رئیس الوزرا	داخله	خارجه	جنگ	مالیه	عدلیه	علوم و اوقاف	پست و تلگراف	تجارت و فلاحت	فوائد عامه
۲۹ شوال ۱۳۳۴	وثوق الدوله	سردار منصور	وثوق الدوله	حشمت الدوله	مشار الملک (۱)	نصرت الدوله	ممتاز الملک	مشار الملک	قوام الدوله
در حدود شعبان ۱۳۳۵ (۳)	علاء السلطنه	مستشار الدوله	علاء السلطنه	مشیر الدوله	محتشم السلطنه	ممتاز الدوله	حکیم الملک	مؤمن الملک	مؤمن الملک
در حدود محرم ۱۳۳۶ . . .	علاء السلطنه	قوام السلطنه	علاء السلطنه	مشیر الدوله	ممتاز الدوله	نصر الملک	مؤمن الملک	مؤمن الملک	مؤمن الملک
در حدود صفر ۱۳۳۶ (۴)	عین الدوله	قوام السلطنه	علاء السلطنه	مشیر الدوله	مشار الملک	مخبر السلطنه	وثوق الدوله	مؤمن الملک	مؤمن الملک
در حدود ربیع الثانی ۱۳۳۶	مستوفی الممالک	مستوفی الممالک	مشاور الممالک	مشیر الدوله	مخبر الملک	مؤمن الملک	سردار اسعد (۵)	—	معین الوزار
در حدود رجب ۱۳۳۶ (۶)	مصمص السلطنه	مصمص السلطنه	مشاور الممالک	امیر مفتح	مشار الملک	نیر الملک	مشار السلطنه	معین الوزاره	معین الوزار

(۴) در این کابینه باز مستوفی الممالک وزیر بوشغل بود.

(۵) سردار بهادر سابق پسر حاج عقیلی خان سردار اسعد مرحوم.

(۶) در این کابینه مستشار الدوله وزیر بوشغل بود.

(۱) در ۱۵ جمادی الأولى ۱۳۳۴ قوام السلطنه بجای مشار الملک وزیر مالیه شد.

(۲) در ۱۵ جمادی الأولى ۱۳۳۴ قوام الدوله وزارت تجارت را بعهده گرفت.

این قوام الدوله غیر از میرزا محمد علی خان قوام الدوله مرحوم است.

(۳) در این کابینه مستوفی الممالک وزیر بوشغل بود.

نظر اجمالی باوضاع ایران

هیئت وزراء یک مرتبه دیگر تغییر یافت. و بطوریکه ما در شماوه ۲۸ کاوه بنظر اطلاع خوانندگان رساندیم در اواسط ماه رجب گذشته هیئت وزراء بریاست آقای محقق خان مصمص السلطنه بختیاری تشکیل شد ولی از قرار اخبار اخیر این هیئت هم بیش از یکماه روی کار نمانده و در ۲۰ شعبان بجزاید خارجه خبر رسید که آقای میرزا حسن خان مستوفی الممالک ثانیاً بریاست وزرا منصوب و هیئت وزرا از نو تشکیل داده و آقای مصمص السلطنه بوزارت داخله معین گردیده اند.

این تغییرات که تند تند در هیئت وزرای دولت ما واقع میشود و این علت اساسی که یکی از خطرناکترین علل ایران بوده و علاوه بر رفع اعتبارات دولت در خارج اسباب دلسردی رجال خدمتگذار در داخل و عدم اعتماد و اطمینان آنها بموقع و مقام خود و انجام نیافتن مقاصد و هدر رفتن مساعی دولت و از هم پاشیدگی نظم و ترتیب ادارات مرکزی و تولید بدترین اثرات در اذهان و منتج وخیمترین نتایج در امر آسایش ولایات میباشد معلوم نیست تا کی بقا و دوام خواهد داشت. یک رویت ثابت و یک سیاست قطعی و مستمر که امروز دولت ایران را نخستین احتیاج و بزرگترین وسیله زندگی بشمار است با این وضع و ترتیب که هر چند هفته یک مرتبه کارها بجزای خود را تغییر داده از شکلی بشکلی و از حالی بحالی افتاده و مملکت را گرفتار بجزایهای متمادی مینماید آیا ممکن است حاصل بشود.

خصوصاً در مقابل پیش آمدهای تازه و ناگهانی که طول مدت و یا طرز جریان غیر مترقبه جنگ دنیایی پشت سر هم در ایران احداث میکند برای آنکه زمام امور مملکت و اداره سیاست دولت را بطوریکه شاید در دست گرفته از یک طرف با مسائل جدید مبارزه نموده از

طرف دیگر اساس محکمی بسیاست دولت ایران بنا کند یک هیئت آزموده با یک بصیرت و نفوذ نظر کامل در امور خارجی و داخلی دولت لازم است که حتماً باید مدت‌های طولانی روی کار مانده و با تجربه‌های خود بتواند فقهی بحال دولت و ملت ایران برساند.

بعد از صلح برست لیتوسک و تخلیه ممالک عثمانی از طرف قشون روس که ارمنستان عثمانی مجدداً بدست عثمانی‌ها افتاده و بعلاوه شهرهای باطوم و قارص و اردهان را نیز تصرف شدند بواسطه خط راه آهن گمری (الکساندرپول) و جلفا و تبریز که بدست آنها افتاد قشون وارد خاک ایران کرده خوی و سلماس را بتحت تصرف در آوردند و بعد کم جلودر رفته بندر شرابخانه (شرفخانه) را نیز در ساحل دریایچه ارومی ضبط و بالأخره نظر بمندول ابلاغیه رسمی عثمانی مورخه ۴ ماه رمضان ۱۳۳۶ که ترجمه آن در روزنامه‌های آلمانی انتشار یافت بتبریز هم قشون وارد کرده اند.

برخلاف انتشاری که شرکت تلگرافی «رویت» و بعضی از جراید دول ائتلاف در باب شرکت علیحضرت پادشاه ایران بمبلغ یکصد هزار دلار در «استقراض آزادی» حکومت جمهوری آمریکا نشر نمودند دولت ایران این مسئله را تکذیب مینماید.

روزنامه «شرق نزدیک» انگلیس مینویسد:

در مشهد یک سال و نیم است باران نیامده و قحط و غلای شدید در کار است. قیمت گندم از دوازده تومان بچهل و پنج تا پنجاه تومان ترقی نموده و سایر لوازم معیشت از قبیل قند و چائی و غیره وجود خارجی ندارد و اغلب مردم مذهبهای متمادی است که ابداً گوشت ندیده اند. بازار تجارت کاسد، قیمت لیره انگلیسی به ۳۰ قران و بلکه کمتر تنزل کرده و منات روسی هم هشت شاهی شده است.

بموجب اخبار تلگرافی رسمی که در ۱۲ رمضان بسفارت‌های دولت علیّه در خارجه رسیده باز هیئت وزراء جدیدی در ایران بریاست آقای صمصام السلطنه سرکار آمده است. و چون تلگراف رسمی مشعر بر این است که آقای «صمصام السلطنه کابینه خود را بقرار ذیل ترمیم کرده» چنان مستفاد میشود که خبر انتشاری آژانس ملی اسلامبول در باره دو باره سرکار آمدن مستوفی الممالک مأخذ صحیحی نداشته است و یا فقط چند روزه بوده است. هیئت وزراء جدید مرکب از اشخاص ذیل است:

صمصام السلطنه: (نحیفقلی خان) رئیس الوزرا و وزیر داخله موقتی.

مستشار الدوله (میرزا صادق خان) وزیر بی شغل.

حکیم الملک: (میرزا ابراهیم خان) وزیر مالیه.

ممتاز الدوله: (میرزا اسمعیل خان) وزیر عدلیه.

سردار محتشم (غلامحسین خان) جنگ.

نصر الملک: (حسنعلی خان) پست و تلگراف.

ممتاز الملک (مرتضی خان) علوم.

مشار السلطنه: (اسد الله خان) خارجه.

معین الوزاره: (میرزا حسین خان) تجارت و فلاحه و فواید عامه.

وقایع جنگ فرنگستان

اخبار مهمّ جنگ را تا ۲۰ رجب (۱۳۳۶) در شماره آخر «کاوه» بنظر خوانندگان رساندیم اکنون باخبری میداریم که پس از آن تاریخ بوقوع پیوسته است: در ۲۶ رجب عهدنامه صلح بین متّحدین و رومانی امضا شد و علاوه برآنکه اغلب نقطه‌های سرحدّی بین رومانی و اتریش که برومانی تعلق داشت جزو خاک اتریش شد تمام ایالت دبروجه (۱) نیز که در کنار دریای سیاه واقع است و قسمت جنوبی آن تا پیش از جنگ بالکان (۱۳۳۰) متعلق ببلغارستان بود و بعد در همان موقع رومانی تصرف نمود بود از رومانی مجزی شد و قسمتی که متعلق ببلغارستان بود بوی برگشت نمود و قسمت شمالی آن که در جنوب دهنه رود خانه دانوب واقع است بهیئت اجتماعیه دول اتحاد تعلق گرفت تاجریات آن بعدها معین گردید.

اما مسئله جنگ پس از آنکه چند روزی از حمله آلمانها در نقاط سرحدّی فرانسه و بلژیک گذشت و فرانسه‌ها هم چندین بار با شدت هر چه تمامتر برای پس گرفتن کوه کبل که شرح اهمّیت آنرا در شماره اخیر «کاوه» دادیم حمله‌های بی‌بهره نموده و کشته بسیار دادند ناگهان صدای توپ آلمان در ۱۶ شعبان (۱۳۳۶) در قسمت وسطی میدان جنگ فرانسه در شمال رودخانه ان (۲) که سپرده بقشون و لیمهد آلمان بود بلند شد و در همان

از قرار معروف در تبریز حاجی میرزا کریم آقای امام جمعه با پرسش از طرف اشخاص غیر معلوم بقتل رسیده‌اند. همچنین میرزا سید نعمت الله خان که یکی از جوانان باهوش بود از طرف یک شخص مجهول کشته شده است.

حاجی شیخ رئیس (شاهزاده ابو الحسن میرزا) و نیر الدوله (شاهزاده سلطان حسین میرزا) مرحوم شده‌اند.

* * *

بعد از انقلاب روسیه و برطرف شدن استبداد تساری اولیای دولت ایران همیشه در ضد بودن عهدنامهها و قرار دادهائی را که میان دولتین روس و ایران غالباً در تحت اجبار بسته شده و مضرّ با استقلال و آزادی و مانع از ترقیات ایران بود اصلاح نمایند. بنا بر این در تاریخ هفتم ذی الحجّه ۱۳۳۵ مرسله از وزارت امور خارجه ایران بسفارت روس نوشته و مقصود خود را اظهار داشتند. باین تقاضای دولت ایران جوابی از طرف روسها داده نشد زیرا که اگر چه انقلاب روس ظاهراً دم از آزادی ملل میزد ولی حکومت میلکوف و کرنسکی در مقام عمل مخصوصاً نسبت بایران اثری بر اقوال خود ترتیب ندادند تا موقعی که انقلاب ثانی بولشویکی روسیه بحکومت کرنسکی خاتمه داد. در اواخر صفر ۱۳۳۶ لنین بنام حکومت جمهوری جدید روسیه در بیان نامه خطاب بمسلمانیهای عالم باطل بودن تمام معاهدات مضرّه را که در خصوص ایران میان دولت تساری سابق روس و دولت انگلیس بسته شده است اعلان نمود. لهذا دولت ایران از موقع استفاده نموده در صدد ابطال تمام عهد نامهها و قرار دادهای مضرّه میان ایران و روس بر آمد و چون عهدنامه ترکمن چائی هم که در سال ۱۲۴۳ میان دولت ایران و دولت روس بسته شده و بعدها بعنوان استفاده از حقوق ملل کامله الوداد اساس روابط خارجی ایران با دول دیگر گردیده بود نیز جزو عهدنامههای مضرّه باطل و منسوخ شد مسلم است که پس از ابطال آن سایر عهد نامهها و قرار دادهای که با دول خارجه بروی همان اساس بسته شده متزلزل و ساقط از اعتبار میشد. لهذا دولت ایران مطابق متحد المآلی که در ۱۶ ربیع الاول ۱۳۳۶ بسفرا و نمایندگان خود در خارجه فرستاده الغای تمام عهود و قراردادهای مضرّه موجود بین ایران و دولتهای دیگر را اعلان نمود. همچنانکه آقای حسین قلی خان نواب وزیر مختار دولت علیّه ایران در برلین مدلول همان متحد المآل را در تاریخ ۳۰ شعبان ۱۳۳۶ باولیای دولت امپراطوری آلمان ابلاغ فرمودند و بهمان قرار از طرف سایر مأمورین دولت ایران در ممالک خارجه نظیر همین اقدام بعمل آمد.

از آن طرف در ۱۳ ربیع الثانی ۱۳۳۶ دولت روس هم بموجب یادداشت ترنسکی وزیر امور خارجه خود عهدنامه ۱۳۲۵ (۱۹۰۷) روس و انگلیس را نیز که بر ضد آزادی و استقلال دولت ایران بود بکلی منسوخ و همچنین تمام عهود و قراردادهائی را که پیش از عهدنامه مذکور یا پس از آن بسته و یا بجزیر بایران قبولانده شده بود باطل و از درجه اعتبار ساقط نمود.

* * *

فرنگی ۱۹۱۸ (۲۰ رجب تا ۲۱ شعبان ۱۳۳۶) عبارت بوده است از ۷۶۹۵ صاحب‌نصب و ۱۵۴'۹۳۹ نفر و وروپهرفته از اول این سال فرنگی ۱۹۱۸ تا آخر ماه مای که ماه پنجم سال است عده تلفات انگلیسیها ۱۹'۸۷۲ صاحب‌نصب و ۲۸۹'۵۸۷ نفر میشود بدین قرار:

ماه اول سال	.....	۱'۴۸۱	صاحب‌نصب	۲۷'۹۱۲	نفر
ماه دوم سال	.....	۶۵۸	»	۴۸'۴۱۲	»
ماه سوم سال	.....	۱'۰۴۳	»	۱۱'۰۷۴	»
ماه چهارم سال	.....	۸'۹۹۶	»	۴۷'۲۵۰	»
ماه پنجم سال	.....	۷'۶۹۵	»	۱۵۴'۹۳۹	»
مجموع	.....	۱۹'۸۷۲	صاحب‌نصب	۲۸۹'۵۸۷	نفر

بهترین تألیفات فرنگیها

در باره ایران

— ۵ —

۳ - «اطلاعات در باره ایران قدیم»^(۱)

تألیف فریدریک اشینگل آلمانی

فریدریک اشینگل یکی از شرق شناسان با اطلاع و مدقق المانی بوده است که تألیفات زیادی راجع بایران قدیم دارد و بسیار مقاله‌های مفید در جنگهای فرنگ در باره ایران نوشته است.

بهترین کتابهای او در باره ایران همین کتاب است که در اینجا ذکر میکنیم. اگرچه تألیف این کتاب قدری قدیم یعنی نزدیک به پنجاه سال پیش است و در آنوقت هنوز اطلاعات و کشفیات جدید راجع بمخطوط و کتیبهها و آثار عقبه ایران کاملاً انتشار نیافته بود با وجود این کتاب مزبور یکی از بهترین مأخذهای است که در این باب همیشه رجوع میتوان کرد و معلومات بسیار مفید را دارا میباشد که هنوز سندیت دارند و محل اعتبار است.

این کتاب در سه جلد چاپ شده که هر جلد بیش از ششصد صفحه دارد و ما برای اطلاع خوانندگان خلاصه فهرست مندرجات آنها را در اینجا مینویسیم:

خلاصه فهرست مندرجات جلد اول:

قسمت اول جغرافیای ایران:

فصل اول - قسمت شرقی ایران: افغانستان و خراسان داخلی.

فصل دوم - قسمت شمالی ایران: بلخ و بخارا و حدود

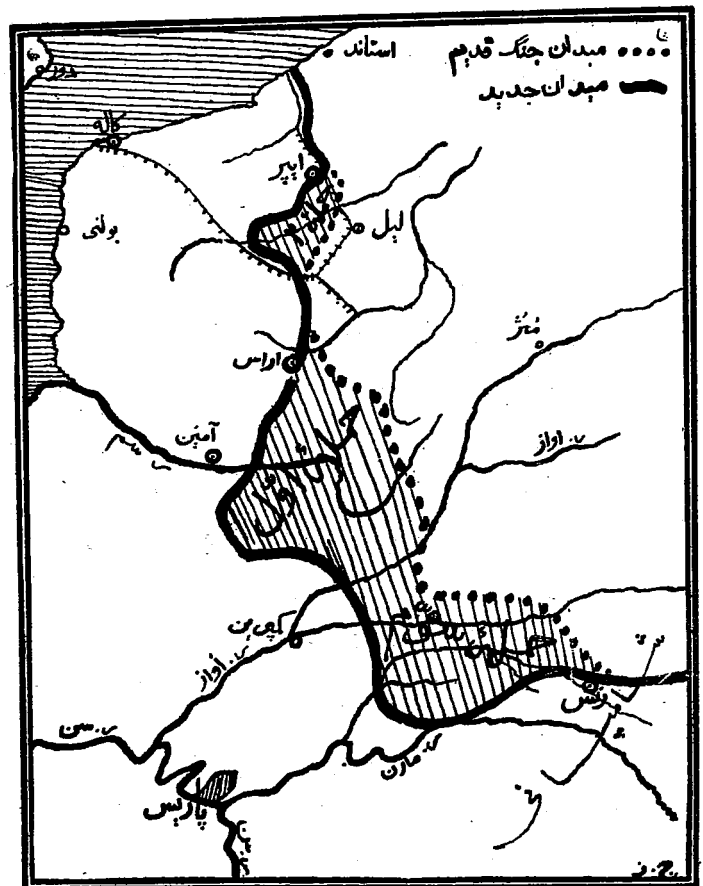
آنها - مرغاب - هری رود - هرات تا شاهرود -

کوهستان گرکان - اترک - از شاهرود تا ری - راه

روز اول ناحیه کوهستانی مشهور به «شمن و دام»^(۱) (راه خانها) که از حیث استحکامات خیلی اهمیت داشت بدست قشون آلمان افتاد و در عرض دوسه روز قشون آلمان با یک سرعت حیرت انگیزی از رودخانه ان و ول^(۲) عبور نموده و بکنار رودخانه مارن که شعبه ایست از رودخانه سین رسید. بنا بخربر رسمی آلمان تا ۲۶ شعبان بیش از ۵۵'۰۰۰ اسیر و ۶۵۰ عراده توپ و ۲۰۰۰ توپ مسلسل در این ده روزه حمله اخیر بدست قشون آلمان افتاده است باضافه مقادیرهای هنگفت قورخانه وغیره. وانگهی خود این سرزمینی نیز که تا ۲۶ شعبان بتصرف آلمانها درآمده و تقریباً معادل ۷۷ فرسخ مربع (۳۰۰۰ کیلومتر مربع) است خیلی حاصلخیز میباشد و از حیث اقتصاد دارای اهمیت زیاد میباشد و ما برای آنکه خوانندگان «کاو» بتوانند نتیجه این حمله اخیر را معاینه نمایند نقشه ساده از میدان جنگ فرانسه درج مینمائیم:

در ۲۸ شعبان خبر رسمی آلمان میگفت که از نوروز این سال (۸ جمادی الآخره ۱۳۳۶) که اولین روز یورش آلمان در میدان جنگ فرانسه است تا آن روز عده اسیری که بدست قشون آلمان افتاده عبارت است از ۱۸۵'۰۰۰ نفر و بعلاوه بیش از ۲۲۵۰ عراده توپ و چندین هزار توپ مسلسل نیز غنیمت گرفته شده است.

در همین روز خبر تلگرافی زتردام^(۳) میگوید: بنا بصورتهای رسمی انگلیسی عده مقتولین و مجروحین و مفقود شدگان انگلیس در ماه مای

نقشه ساده میدان جنگ

در فرانسه

Rotterdam (۳) Vesle (۲) Chemin des Dames (۱)

(۱) Eranische Altertumskunde. Von Fr. Spiegel. Leipzig 1871. در اینجا باز یاد آوری میکنیم که کلمه ایران بمعنای اهم استعمال شده و ایران قدیم شامل افغانستان و بین النهرین و ارمنستان و ماوراء خزر و غیره بوده است.

ملک متنوعه در ایران

مازندران - دماوند - از ری تا قزوین - سفید رود -
راه گیلان.

فصل سوم - قسمت جنوبی ایران: بلوچستان و
لارستان و فارس.

فصل چهارم - قسمت غربی ایران: یزد، کرمان^(۱)،
اصفهان همدان، لرستان و رودخانه‌های آن، رودخانه‌های
قزیر و دیاله - راههای نظامی - رودهای ادهم و زاب
پائین و خابور (این چهار رودخانه در بین‌النهرین است)
فصل پنجم - قطعه کوهستانی ارومی و دریاچه وان.
فصل ششم - ارمنستان: ملاحظات - حدود شمالی
ارمنستان از طرف رود کروچوروخ - رود ارس و حوالی
آن - حوضه فرات شرقی و غربی - دجله و منابع آن -
شط العرب - حدود غربی - رود ایریس (حالیّه یشیل
ایرماق) و رود هالیس (حالیّه قزیل ایرماق).

فصل هفتم - تقسیمات سیاسی ایران.

فصل هشتم - آب و هوا و محصولات ایران.

فصل نهم - حدود ایران از شرق و شمال و غرب.

قسمت دوم: نژاد ایران:

فصل اول: افغانها بلوچها، تاجیکها، هزاره‌ها، ترکمانان
ایران، اهالی لرستان، کردها، ارمنی‌ها، تاتارها و گورانها،
آستیا، سامیا (اعراب و کلدانیها و موسویان و غیره)
فصل دوم: نژاد اهالی حدود ایران.

قسمت سوم: تاریخ قدیم ایران:

فصل اول: اصل ایرانیان و روابط آنان: - دوره
آریائی - ابتدای استقلال و روابط آنان با اقوام سامیه.

فصل دوم:

تاریخ افسانه‌های ایرانیان قدیم: منابع و تاریخ
افسانها - آغاز افسانه‌ها - خاندان پیشدادیان و کیانیان
تا کیخسرو - کیانیان اخیر و زردشت - ملاحظات در
باره افسانه‌های دوره پهلوانی ایران - تاریخ ابتدائی ایران
از روی اخبار ارمنیان.

ضمیمه:

- (۱) جدول اسامی و عدد خاتوار قبایل بلوچ - (۲) جدول قبایل
پراهوری و عدد جنگیان آن - (۳) قبایل هزاره شرقی و غربی -
(۴) ترکمانان شمال ایران - (۵) قبایل ترک پراکنده در ایران -
(۶) جدول قبایل بختیاری و فیل و اکراد - (۷) قبایل کوهگیلویه -
(۸) قبایل عرب - (۹) قبایل سالار، ساریک، اوزبک و قراقالباق.

(۱) مؤلف شهر یزد و کرمان را نیز در قسمت غربی ایران ذکر کرده در صورتی
که اگر خاک ایران قدیم را هم در نظر بگیریم باز این دو شهر در غرب آن واقع نمیشود.

جندی قبل در روزنامه سویی «گازت دلوزان»^(۱) شخصی بامضای
ساختگی «ارمنیوس»^(۲) مقاله بعنوان «در ارمنستان: قارص و باطوم و
اردهان» نوشته و پس از شرح مفصّلی در خصوص تاریخ و اوضاع گذشته
و حالیّه سه شهر مذکور تفصیلی نیز در باب اثرات نفوذ روس در مشرق
نوشته و از آن جمله میگفت: «پیش از همه چیز انسان باید با انصاف باشد
و اعتراف نماید که اگرچه دولت مستبده روس اغلب در باره ملت‌های خارجی
غربی خود از قیل قتلاند و لهستان و غیره باز مخنی و سختی تمام سلوک
و رفتار مینمود و اثرات نفوذش در این ممالک بکلی شوم و مضر بود ولی
نفوذ همین روسیه در مشرق زمین با پیشرفت تمدن و ترقی همقدم بوده
است . . . . .» . بالأخره صاحب مقاله برای ثبوت مدّعی خود
مینویسد که همین جنبه خوب نفوذ روس سبب شده که از چند قرن باین
طرف مسیحیانی که در ایران و عثمانی ساکن هستند از دل و جان خواهان
تسلط روس بر این دو مملکت هستند.

در جواب این نکته اخیر که در نظر کسانی که ایران و وضع سلوک
ایرانیان را با هموطنان غیر مسلمان خود میشناسند بکلی دور از حقیقت
و صواب است آقای دکتر کتابچی خان مقاله در شماره ۲۲ جمادی الآخره
۱۳۳۶ (۴ آوریل ۱۹۱۸) همان روزنامه درج نموده‌اند که چون بقریب یک
تفر تبعه غیر مسلم ایرانی است و در این مبحث بهترین سند صدق و کذب
است ما در اینجا ترجمه قسمت مهم آنرا درج مینمائیم:

«جواب یک نفر ایرانی»

«در شماره ۱۶ جمادی الآخره «گازت دلوزان» بعنوان «در ارمنستان»
مقاله بامضای «ارمنیوس» درج نموده که یک مسئله آن محتاج تعدیل
و تصحیح است. ارمنیوس مینویسد که «همین جنبه خوب نفوذ روس
سبب شده که از چند قرن باین طرف مسیحیانی که در ایران و عثمانی
ساکن هستند از دل و جان خواهان تسلط روس بر این دو مملکت هستند.»
چون من از مسیحیان ایرانی هستم گمان میکنم حق داشته باشم برضد
این ادعا برخاش نمایم و اظهار نمایم که ارمنیوس چیزهائی بمناسبت میدهد
که بکلی از ما دور است چه در باب برادران ایرانی ما و چه در حق
تسلط روس.

سیاست ایران همیشه در باره رعایای غیر مسلمانش و مخصوصاً مسیحیها یک
سیاست آزادهانه بوده که دولتهای اروپائی خوب بود آنرا برای خود
سر مشق قرار میدادند و از زمان سلطنت شاه عباس (۹۹۶-۱۰۴۸) این
سیاست هیچ وقت تغییر نیافته است.

(۱) Gazette de Lausanne N° de 29 mars 1918 (۲) Armenius

سلسله انتشارات کاوه

کتاب «کشف تلیس» که اخیراً از طرف اداره روزنامه «کاوه» منتشر شده یکی از سلسله انتشارات کاوه و از بهترین آثار سیاسی است راجع بایران.

این کتاب ترجمه فارسی کتابی است که با نام آلمانی «Englische Dokumente zur Erdrosselung Persiens» در اوایل سال گذشته در زبان آلمانی در برلین منتشر شده و دارای سواد اسناد محرمانه انگلیسی است که در اوایل سال ۱۳۳۴ در شیراز در قونسولخانه انگلیس بدست افتاده و به برلین آورده شد. این اسناد بیشتر از کتابهای آبی انگلیسی راجع بایران پرده از روی نیات انگلیسی در باره ایران بر میدارد زیرا که غالباً عبارت از مراسلات محرمانه هستند که در کتابهای آبی درج آنها محتمل نبود. یک مقدمه هم ناشر آلمانی این رساله بسواد این اسناد ضمیمه کرده که عبارت از همین رساله است و برای روشن کردن مطالب مندرجه در اسناد انگلیسی شرحی از اوضاع سیاسی اخیر ایران نگاشته که با خبرت و بصیرت لازم خلاصه تاریخ سیاسی عهد انقلاب را شرح میدهد و اگرچه مندرجات آن کاملاً از سهو و خطا مصون نیست لکن توان گفت که از این حیث بر اغلب کتبی که در فرنگ در باب ایران نوشته شده مزیت دارد و نواقص آن محدودتر و معدودتر است.

ما در شماره ۲۰ کاوه شرحی مبنی بر تقریظ این رساله نوشته و وعده نشر ترجمه آنرا داده بودیم که اینک خوشنجانانه بانجام آن کامیاب شدیم.

کشف تلیس

یا

دو روئی و پیرنگ انگلیس

از روی اسناد محرمانه انگلیسی در باب ایران

از سلسله انتشارات اداره «کاوه»

در اداره «کاوه» موجود است

قیمت ۳ مارک

در این ربع قرن مسیحی آخر اغلب در روسیه و جاهای دیگر ارمنیا مورد قتل و غارت واقع شده‌اند و همیشه ایران تنها. ایران مسلمان از ارمنیا دستگیری نموده و آنها را در دامن خود پناه داده است.

در ایران مسیحیها که قسمت عمده آن ارمنی هستند براحتی و آسایش تام با برادران مسلمان خود زندگانی میکنند و در اغلب نقاط مملکت دارای مدرسه‌ها هستند که چه از طرف دولت و چه از طرف ایرانیها با آنها اعانه هم داده میشود و در این مدارس اجرای رسوم مذهبی بکلی آزاد است. کایسها متعدد است و صدای ناقوس اغلب بلند است و کشیشها و خواهرهای تارک دنیا با لباس مذهبی خود همهجا در رفت و آمد هستند و بخمال احدی نیاید که سربسر آنها بگذارد.

دهات ارمنه در گوشه و کنار ایران در میان دهات مسلمانها واقع است و مسلمان و ارمنی با صلح و صفا با یکدیگر زندگانی و معامله میکنند. و چه بسا مسیحیهای ایرانی هستند که در ادارات رسمی دولتی مقامهای بلند و محترم دارند.

در همین جنگ کنونی هم هزارها ارمنی بایران پناهنده شده‌اند و یک نفر از روحانیون مسلمان ایران امام جمعه خوئی (۱) آنها را در تحت حمایت خود گرفته و بیشتر از دو کروور فرانک اعانه تنها از میان هم مذهبان خود برای آنها جمع آوری نموده است.

امید است که مطالب فوق بخوبی بفهاند که تا چه درجه مسیحیها در ایران خوش و راحت زندگانی مینمایند و بهیچ وجه مایل بچشیدن تسلط روس نیستند.

ارمنیوس نیز باید ملتفت باشد که اگر با روی حق بگذارد ایرانیان را متهم ساخته و موجب کدورت آنها را فراهم کرده و خدمت بدی بهم کیشان خود مینماید.

امضا دکتر پیل کتابچی خان

بعلاوه کتابهایی هم که در این اواخر در خصوص انقلاب ایران و اوضاع آن بقلم مسیحیان نوشته شده این مسئله را بخوبی ثابت میرساند و خود آنکه در دوره انقلاب ایران که همه خون ریزی شد هیچوقت خونی از دماغ مسیحیان و ایرانیان غیر مسلمان نریخت بهترین دلیل این مدعاست.

تصحیح

در شماره اخیر «کاوه» در ستون دوم صفحه ۸ در مقاله راجع بوفات حاج محمد تقی شاهرودی بعضی اشتباهها در اعداد تاریخ شده که در ذیل تصحیح میشود:

در سطر یازدهم نوشته شده «۱۳۶۴» صحیح «۱۳۲۴» است.

در سطر سیزدهم نوشته شده «۱۳۶۹» صحیح «۱۳۲۶» است.

(۱) حاجی میرزا یحیی امام جمعه خوئی.